

PAPER DETAILS

TITLE: Arap Dilinde Zait Harf Meselesi

AUTHORS: Mustafa IBIS

PAGES: 302-323

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1148799>

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

7 /1 (Bahar 2020): 302-323

ARAP DİLİNDE ZATİT HARF MESELESİ

The Problem of Extra Letters in The Arabic Language

Mustafa İBİŞ

Dr. Öğrt. Üyesi, Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belegatı Anabilim Dalı, mustafa.ibis@usak.edu.tr Orcid No: 0000-0001-5457-3697

Hakemler / Referees:

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ŞAHİN / Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Yakup GÖÇEMEN / Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 11 Mayıs / May 2020
Kabul Tarihi / Accepted: 28 Mayıs / May 2020
Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / July 2020
Cilt / Volume: 7
Sayı / Issue: 1
Sayfa/ Pages: 302-323.

Atıf / Cite as: İbiş, Mustafa. "Arap Dilinde Zait Harf Meselesi" [The Problem of Extra Letters in The Arabic Language]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 7/1 (2020): 302-323.

Doi: <https://doi.org/10.17859/pauifd.735566>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, İthenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with İthenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 7 (1) 2020: 302-323

ARAP DİLİNDE ZAIT HARF MESELESİ

Mustafa İBİŞ*

Öz

Dil bilimciler, Arap dilinde cümlelere mana, ahenk ve zarafet katan harflerin hangi anlamda kullanıldıkları konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bu harflerden bazılarının manasını bilmek basit ve mümkün iken, bazılarını anlamak ise zor olmuş ve uğraşı gerektirmiştir. İşte bu zorluk ve çabalar, zihinleri çok farklı anlamlara sevk etmiştir. Bu harflerin derin anlamlar içerdiğini söyleyenler olduğu gibi bunların cümleye şekil ve resimden başka katkı sunmadıklarını söyleyenler de olmuştur. Cümleye lafız ve mana itibarıyla etki edip etmediği ele alınan zait harf meselesi, geçmişten günümüze tartışma konusu olmuştur. Bu harflerin etki edip etmediği meselesi dil bilimcileri ikiye ayırmıştır. Birinci görüşe göre, bu harflerin lafız veya manaya etkisi yoktur. İkinci görüşe göre ise, bunların lafza ve manaya etkisi tartışılmaz. Hâl böyleyken, durumun Kur'an-ı Kerim'e yansıması tartışmaları daha da hararetlendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Harf, Zait, Nahiv, Belâgat, İ'câz

The Problem of Extra Letters in The Arabic Language

Abstract

Linguists have disagreed about the meaning of the letters that add meaning, harmony and elegance to the sentences in the Arabic language. While knowing the meaning of some of these letters is simple and possible, it has been difficult and difficult to understand others. These difficulties and efforts have made the minds very different meanings. There are those who say that these letters contain deep meanings, as well as those who say that they do not contribute to the sentence other than form and picture. The question of extra letters, whether it affects the sentence or its meaning, has been the subject of controversy since ancient times. The question of whether these letters work or not has divided linguists into two. According to the first view, these letters have no effect on word or meaning. Secondly, their effect on meaning and word cannot be discussed. While this is the case, the reflection of the situation on the Quran has further heated the discussions.

Keywords: Letter, Extra letter, Sentence information, Rhetoric, Miracle

STRUCTURED ABSTRACT

The issue of extra letters in the Arabic language is one of the problematic issues of this language. This issue has continued to be discussed since ancient times. Especially, the shaping of the subject around the word of Allah further sparked the discussions. Whether there was an extra letter in the sentence divided the literati, the rhetoric, the fundamentalists and the tafsir scholars. Some admitted the existence of zait letters, while others denied it.

In the Arabic language, the first of the scholars' views included in the discussions about extra letters is the view that absolutely accepts its extra status. Accordingly, the status

* Dr. Öğrt. Üyesi, Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belegatı Anabilim Dalı, mustafa.ibis@usak.edu.tr Orcid No: 0000-0001-5457-3697

of letters in Arabic language is not limited to any word. Whether in the elite, the people or the Qur'an, it is possible for extra letters to come in every word. To add a different meaning to this is not true. Because language is used with hearing and how it has been used, it has passed to the present day. Again, the way language was spoken was understood. Therefore, there is no harm in transmitting this to the Quran. Because the word of the Quran was downloaded with the language spoken by the Arabs. Among those who read and understood this, there were people who were famous for their literature and language, as well as people. They also did not have difficulty in understanding the Qur'an. The Quran is the best literary language of its time. The Quran reflects the language of all peoples. The Quran especially included the word and meaning spoken by each layer.

The other opinion on the subject of extra letters in the Arabic language is the one that opposes the extra coming of these letters in the Qur'an. Accordingly, it is not possible to accept the existence of extra letters in the Quran. If this is accepted, this will bring deficiency in the word of Allah. It is also the understanding of useless words in the Qur'an. This is not possible. According to some scholars who advocate this view, it is possible to have extra letters in the word except the Qur'an. According to some people, the existence of extra letters is common to people's words. According to these, although the extra letters are seen in the words of normal people, they are not in the words of the Qur'an and good literati.

Another view of extra letters in the Arabic language is the one that does not accept the existence of extra letters. Accordingly, every word in the sentence is essential. Because every word is put to signify a meaning. Accordingly, no word can be thrown in words. If it is discarded, the sentence will be incomplete in form and / or meaning.

The discussions about the extra letters in the Arabic language are directed towards both the shape and the meaning of this language. Accordingly, kalam is sufficient in terms of shape. But with the arrival of extra letters, my word was complete. Likewise, while the sentence was smooth in terms of mana, the meaning was reinforced and found by the arrival of extra letters.

The debate on whether there are any extra letters in the Arabic language distinguished linguists, sentence scientists, translators, fundamentalists and eloquence scholars. In a different way, we can say that the subject also differs in terms of language schools. The letters that are the subject of the discussions and the fact that they differ from each other make the subject even more intricate.

It is worth noting that the issue of extra letters is not understood enough that it may be a subject of abuse in the future. Understanding of the subject is an injustice to the Arabic language, and it will limit the comprehensibility of classical texts and prevent them from being understood correctly. In addition, trying to put a language into the mold is the greatest evil to be done in that language. This is also a shackling hitting the harmony and richness of languages.

In this study, we will consider the point of view and evaluations of Arab linguists and elorians. Our aim here is not to bring forward the opinion of someone, but to reveal how the issue is handled.

Keywords: Letter, Extra letter, Sentence information, Rhetoric, Miracle

GİRİŞ

Arap dilindeki zait harf konusu, Arapçanın önemli konularından biridir. Çünkü harfler, fiil ve isimden sonra cümlelerin yapısını oluşturan üçüncü kısımdır. Kelamda kullanılacak herhangi yanlış bir harf veya anlaşılmayan kelime, cümlelerin tümünü bozmaya yeterlidir. Arap dilinde var olan zait harfler, cümleye geniş anlamlar kattığı gibi, bunların anlaşılmaması ise anlam karmaşasına sebep olacaktır. Bu açıdan zait harflerin tespiti ve kullanım alanlarının anlaşılması, son derece önemlidir. Arap

dilindeki zait harf meselesi, onu diğer dillerden farklı kılmıştır. Çünkü bu durum, sadece ona ait bir meziyettir. Bu özellik, her ne kadar kendi içinde tartışılrsa da onun manen ve lafzen cümleye kattığı anlam ve güzellik inkâr edilemez.

Bu çalışmanın amacı, zait harflerin ne olduğunu anlamak ve bu çerçevede ortaya atılan görüşleri tespit etmektir. Hedeflenen diğer bir konu ise, bu görüşlerin bağdaştırılmasıdır. Çünkü çoğu zaman dile getirilen görüşler birbirinden çok farklı görünse de, kastedilen anlam aynı olmuştur. Öyleyse âlimlerin bu konudaki söylemlerinin farklı olması, onların bu görüşlerini bir araya getirmeye mani değildir.

Arapçada zait harf konusu çalışmaları, daha çok Kur'an-ı Kerim'de zait bir şeyin bulunup bulunamayacağı çerçevesinde ele alınmıştır. Bu çalışmada konu, hem dil hem de belagat yönüyle daha genel bir çerçevede ele alınmıştır. Ayrıca konunun dil bilimciler, belagatçılar ve müfessirler nezdinde nasıl anlaşıldığına değinilmiştir. Bu konu, daha önceki âlimler tarafından örnekler üzerinden tartışılmış olup, günümüzde yapıldığı gibi, farklı bir konu adı altında kapsamlı şekilde ele alınmamıştır.

Çalışmada zait harf konusundaki görüşler ikiye ayrıştırılmıştır. Amaç bu iki görüşten birini öne çıkarmak değildir. Bilakis her görüşün kendine göre haklılık payı olduğunu ifade etmek gerekir. Kişinin bu her iki görüşü de bilmesi, bir metni farklı şekillerde anlaması yönünden ona yeni ufuklar açacaktır.

Konunun çerçevesini, başta Kur'an-ı Kerim ve diğer klasik metinler oluşturmaktadır. Bu konuda Arap dilinin önde gelen dil, nahiv, tefsir, usul ve belagat âlimleri olarak ön planda tutulmuştur.

1. Zait Harfler

Zait harfler, sıra harfleri diye tabir ettiğimiz isim ve fiilden başka, cümleyi oluşturan diğer üçüncü ögedir. Bunlara aynı zamanda ma'ânî, mukham, sıra, haşv ve tekit harfleri de denmiştir. Zait harflerden maksat, sarf âlimlerinin mücerred ve mezid olarak bahsettiği mezid harflerin başına gelen سألتمونيها harflerinden biri değildir. Zait harfler nahiv, belagat, tefsir ve usul âlimlerinin bahsettiği ، إن ، أن ، الباء ، إذ ، إذا ، إلى ، أم ، إن ، أن ، الباء ، سألتمونيها gibi harflerdir.

“Zaid” veya “ziyade” kelimesinin sözlükteki anlamı, bir şeyin fazlalaşması ve gelişmesi olup¹, Türkçede kullandığımız zait veya ziyade kelimeleriyle eşanlamlıdır. Istilahî anlamı ise (nahivciler ve belagatçılar nezdindeki anlamı) birbirinden farklılık arz etmektedir.

Nahiv âlimlerinden olan Sîbeveyhi'ye göre zait harfler, amel etme konusunda işlevi olmayan “fuzlâ” harflerdir. Zait olan bu harfler, cümleye sadece tekit anlamı katarlar.² Dil âlimlerinden Müberred'e göre ise zait harfler, cümledeki varlığı ile

¹ Ebû Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 2010), 4/ 198.

² Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Kanber es-Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 3. Baskı. (Kahire: Mektebetü el-Hancî, 1988), 4/221.

cümleden düşürülmesi arasında fark olmayan harflerdir.³ Abdülkâhir el-Cürcânî bunları, amel etmeyen harfler başlığında ele almıştır.⁴ İbnü'l-Enbârî, herhangi bir şeye bağlanmayan harfler olarak görür.⁵ İbn Ya'îş ise zait harflerin -yeni bir manayı peyda etmediğinden- varlığının ve yokluğunun eşit olduğundan bahseder.⁶ Bu bilgiler ışığında nahivcilere göre zait harfler, herhangi bir mutaallakı bulunmayan, kelimadan düşürüldüğünde manaya etki etmeyen ve i'rab konusunda herhangi bir işleve sahip olmayanlardır.⁷

2. Zait Harflerin Varlığını Savunanların Görüşleri

Arap dilinde var olan zait harf meselesi, âlimleri ikiye bölmüştür. Bir kısım âlimler, zait harflerin mananın aslından bir cüz olduğunu, diğer bir kısım ise, bu harflerin fuzlâ, yani getirilmemesi halinde de mananın yeterli olduğunu ifade etmişlerdir.

Arap dilinde zait harflerin varlığını savunanlar, kelamın ahenk ve zarafetinden daha çok, kelimelerin ve cümlelerin birebir tahlilini yapmaya çalışan nahiv âlimleridir. Onlara göre, kelimada önemli olan, söylenmek istenilen şeydir. Dolayısıyla, bir kelimada zait harfler gelmeden de cümle tamamlanabiliyorsa, o harfler zaittir.⁸

Zait harflerin varlığını savunan âlimlere göre bunlar, fuzuli harfler değildir. Onların zait olmaları, herhangi bir cümleyle irtibatlandırılmadığından ve manaya etki eden asli harflerden oluşmamalarındandır. Yoksa bunların manaya etki etmediği savunulmamıştır. Bilakis onlara göre, birçok zait harf manaya tekit anlamı katmaktadır.⁹

Zait harflerin varlığını savunmanın, tartışmalara yansıyan konularından biri de zait harflerin hazfının caiz olmasıdır. Çünkü bu gibi cümlelere mana verirken anlam anlaşılсын diye cümle, bunlar çıkartılarak okunmaktadır. Bu da, zait harflerin varlığına bir delil olarak gösterilmektedir.

Zait harfleri savunanların gerekçelerinden biri de bu harflerin olur olmaz yerlerle irtibatlandırılmasıdır. Çünkü muhatabın inisiyatifine bırakılan bir mana nereye gideceği belli olmayan bir ok gibidir. Dolayısıyla, cümleyi olmayacak

³ Ebû Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Mukteḍab şan'atün*, thk. Muhammed Abdülhâlik Adîme, (Kahire: y.y. 1994), 4/136-137.

⁴ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Kitâbu'l-Muktaşid fî şerhi'l-îzâh*, thk. Kâzım Bahr Mercân, (Irak: Dâru'r-Reşîd, 1982), 91.

⁵ Kemâlüddîn Ebü'l-Berekât Abdurrahmân b. Muhammed İbnü'l-Enbârî, *el-İnşâf fî mesâ'il-i'l-hilâf beyne'n-naḥviyyîne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1961), 283.

⁶ Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. Alî, *Şerhu'l-Mufaşşal*, thk. Ezher Âlimler Kurulu, (Kahire: İdâretü't-Tabbâ'ati'l-Müniriyye, 2008), 8/4, 128.

⁷ Sümeyye Târik Hadar, *Hurûfu'l-me'âni'z-zâide delâletühâ ve eserühâ fî ihtilâfi'l-lugaviyyîn ve'l-fukahâ*, (İrbid-Ürdün: Dâru'l-Kitabi's-Sekâfi, 2012), 22.

⁸ Bk. Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4/221, 225.

⁹ Bk. Sibeveyh, *el-Kitâb*, 2/326.

manalardan korumak için kelamın aslından olmayan (kelamın onsuz bitirilebildiği) harfleri zait kabul etmek muhatabı rahatlatacaktır.

Zait harfleri savunan âlimlerin maksatlarından biri de cümleye verilecek anlam farklılıklarının önüne geçmektir. Zira zait harfleri reddedenler bu harfleri farklı şekillerde anlamlandırmaktadırlar. Bu da, işi çıkmaza sürükleyen konulardan birisidir. Her ne kadar yapılan tüm yorumların aynı manaya delalet ettiği söylene de aralarındaki anlam farklılıkları aşikârdır.

2.1. Zait Harfleri Savunan Âlimler

2.1.1. Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber (180/796)

Günümüze ulaşan en eski nahiv kitabının sahibi Sîbeveyhi, kaleme aldığı *el-Kitâb* çalışmasında nahiv, sarf, kıraat, lehçe ve belagat konularını işlemiştir. Bu çalışma, aynı zamanda Arap dil biliminin ilk usûl kitabı sayılmıştır.

Sîbeveyhi, *el-Kitâb* adlı bu çalışmasında Arap dilindeki zait harflere de yer vermiştir. Burada من، ما، لا، الباء، أن، إن gibi birçok zait harften söz etmiştir. Sîbeveyhi, bu harflerden bahsederken zait terimini kullanmamıştır. O, birçok yerde bunlardan “tevkîd lağv” şeklinde bahsetmektedir.¹⁰ Bunun anlamı “fuzla tekit” yani, manaya herhangi bir etki etmeyip tekit manası veren demektir.

Sîbeveyhi, zait harflere verdiği örnekte şunları dile getirir: “Örneğin ما harfi genelde nefiy için olup لَيْسَ anlamındadır. Bazen de ‘tevkîd lağv’ şeklinde gelir. Buna örnek, مَتَى مَا تَأْتِي أَتِكَ (Ne zaman bana gelirsen, ben de sana gelirim.) sözü ile غَضِبْتُ مِنْ قَبْلِ مَا نَقَضْتَهُمْ (Hiçbir suç yokken kızdın.) sözleridir. Buna Kur’an’dan delil ise, مِثْلَهُمْ ‘Verdikleri sağlam sözü bozmalarından dolayı, başlarına türlü belalar verdik.’ (en-Nisâ 4/155) ayetini örnek verebiliriz. Bu örneklerde gelen ما harfi, lağv (fuzla) olup kelama herhangi bir etki (amel) etmemiştir. Bu harf, kelamı tekit etmek için getirilmiştir.”¹¹ Sîbeveyhi, aynı şekilde لا harfinden bahsederken de şunları der: “لا harfi de aynı şekilde ما gibi bazen ‘tevkîd lağv’ (zait) şeklinde gelir.”¹²

Sîbeveyhi, bazen zait harfleri sadece “tevkîd” terimiyle ifade etmiştir. O, مِنْ harfinden bahsederken şunları söyler: “ مِنْ harfi mekân için başlangıç ifade eder. Bu harf, aynı şekilde bazılık (bazı manası) için olur. Bazen de bu harf öyle bir kelimada kullanılır ki, bu harf gelmese bile kelam doğru ve yeterlidir. Fakat bunun kelimada getirilmesinin sebebi, tekit (pekiştirmek) içindir. Buna örnek ise, Arapların مَا أَتَانِي مِنْ رَجُلٍ (Bana hiçbir adam gelmedi) sözü ile وَمَا رَأَيْتُ مِنْ أَحَدٍ (Hiç kimseyi görmedim) sözüdür. Şayet buralarda geçen مِنْ harfi gelmeseydi, kelam yine yeterli ve sahih olurdu. Fakat burada bu harfin getirilmesi, kelamı tekit etmiş ve ona bazıyet (bazı) anlamı katmıştır.”¹³

¹⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4/221.

¹¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4/221.

¹² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4/222.

¹³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4/225; 2/316.

Sîbeveyhi'nin zait harflere verdiği örneklerden biri de الباء ve أن harfleridir. O, bu harflerin aynı şekilde tekit için geldiğini ifade etmiştir ve bunlara şu örnekleri verir: “الباء harfine örnek, مَا زَيْدٌ بِمُنْطَلِقٍ (Zeyd gitmiyor) sözü ile وَلَسْتُ بِدَاهِبٍ (Ben gitmiyorum) sözüdür. أن harfine örnek ise, مَا وَاللَّهِ أَنْ لَوْ فَعَلْتَ لَفَعَلْتُ (Vallahi, eğer sen yaparsan ben de yaparım) sözüdür. Ona göre bu örneklerde geçen الباء ve أن harfleri, tekit için olup, kelamı pekiştirmek için getirilmişlerdir.”¹⁴

Sîbeveyhi'nin zait harfleri kastederek kullandığı terimlerden birisi de sadece “lağv” sözüdür. Örneğin مَا ve إِنْ harfinden bahsederken bunların bazen lağv (zait) olduğunu ifade eder. O bunlara مَا تَأْتِيكَ أَتَكَ (Ne zaman bana gelirsene ben de sana gelirim) sözü ile şairin;

وَرَجَّ الْفَتَى لِلْخَيْرِ مَا إِنْ رَأَيْتَهُ عَلَى السِّنِّ خَيْرًا مَا يَزَالُ يَزِيدُ

“Gençteki hayırseverliği düşün. Şayet onu yaşlılıkta görse daha da iyiliksever olduğunu görürsün.” sözünü örnek vermiş ve buralarda geçen مَا ve إِنْ harflerinin lağv olduğunu ifade etmiştir.¹⁵

Sîbeveyhi, zait harflere örnek olarak bazı Arapların sözü ile ayetleri delil göstermiştir. Bununla beraber, birçok yerde de Arapların sözlerinde ve ayetlerde geçen harflerin zait olmadığını, onların mananın birer parçası olduğunu ispat etmeye çalışmıştır.¹⁶

Sîbeveyhi'nin zait harfleri kastederek kullandığı “tevkîd” ve “lağv” ifadelerinin ayrı ayrı şeyler olduğu ileri sürülmüştür. Buna göre, onun kullandığı “lağv” terimi harfin amel etmemesi şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁷ Fakat bunun doğru bir değerlendirme olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü yukarıda “lağv” örneğinde delil gösterilen örneklerde, birçok harfin amel edip etmediğini söylemek veya anlamak mümkün değildir. Diğer örneklerin ise sadece tekit için olduğu değerlendirilse de¹⁸ buna delil gösterilecek bir şey yoktur. Aynı şekilde Sîbeveyhi مِنْ harfinden bahsederken “Bu olmadan da kelam yeterlidir, bu ancak tekit içindir.” demesi, eleştiriden mutlaka nasibini alacaktır. Çünkü مِنْ harfinin “bazılık” ifade etmesi, zaten kelamın tamamen farklılaştığını göstermektedir.

2.1.2. Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd (207/822)

Ferrâ, Arap dili ve tefsir ilminin önemli âlimlerinden biridir. Onun ele aldığı eserlerinden, bazıları ancak günümüze ulaşabilmiştir. Onun Kur'an çalışması içinde kaleme aldığı *Ma'âni'l-Kur'ân* adlı eseri nahiv, dil ve belagat açısından önemli bir eserdir. Burada, Kur'an'ın i'rab konuları ile kıraat konularını ele almış ve birçok

¹⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/26, 175, 316; 3/107; 4/222, 225.

¹⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4/221, 222.

¹⁶ Bk. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/105; 3/102, 103, 123.

¹⁷ Heyfâ Osmân Abbâs Fidâ, *Ziyâdetü'l-hurûf beyne't-te'yîd ve'l-men' ve esrâruha'l-belâgiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Kahire: Dâru'l-Kahire, 2000), 25.

¹⁸ Fidâ, *Ziyâdetü'l-hurûf*, 25-26.

meseleye açıklık getirmiştir. Onun bu çalışması, ilim dünyası için vazgeçilmez bir eserdir.

Ferrâ Arap dilinde harflerin zait olabildiğine dair görüşler sergilese de, onun bu görüşleri mutlak değildir. Ondan sonra gelen âlimler, onun bu harfler ile ilgili sunduğu görüşlerden birçok çıkarım yapmışlardır. Hatta bu çıkarımlar ışığında, onun aslında zait harflere inanmadığını söyleyenler de olmuştur.¹⁹

Ferrâ *Ma'âni'l-Kur'ân* adlı eserinde, diğer başka âlimlerin aksine zait harflere ayrı bir başlık ayırmamıştır. Bunlara daha çok, kelimelerin i'rab durumlarıyla ilgili problemleri çözümlerken veya kıraat durumlarını ifade ederken değinmiştir. Ferrâ, zait harflere değinirken birçok terim kullanmıştır. O, zait harfleri daha çok “**sıla**”²⁰, “**ilkâ**”²¹, “**nez'**”²², “**sukut**”²³, “**istiğna**”²⁴, gibi terimlerle ifade etmiştir. Ferrâ'nın başkasından rivayette bulunurken “zait” ve “lağv” ifadelerini de kullandığına şahit olmaktadır.²⁵

Ferrâ, *لَمَّا عَلِيَّهَا حَافِظُ* “Hiçbir kimse yoktur ki, üzerinde koruyucu bulunmasın.” (et-Târık 86/4) ayetini ele alırken, buradaki *لَمَّا* kelimesinin, değişik hallerinden (şeddeli ve şeddesiz okunmasından) bahsetmiş ve buradaki *ما* harfinin “**sıla**” olduğunu ifade etmiştir.²⁶ Yine buna verdiği örneklerden birisi de, *جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ* “Onlar, çeşitli gruplardan oluşmuş ve şuracıkta bozguna uğrayacak derme çatma bir ordudur.” (Sâd, 38/11) ayetidir. Ferrâ burada, *ما* harfinin *sıla* olduğunu zikretmiş ve *ما* nın olup olmasının eşit olduğu yerlerde Arapların bunu kullandıklarından bahsetmiştir.²⁷

Ferrâ'nın zait harflere verdiği örneklerden biri, *مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ* “Sizin için O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur.” (el-A'râf 7/59) ayetidir. Ferrâ, bu ayeti ele almış ve burada eğer *مِنْ* harfi **nez'** edilirse (söküp atılırsa) *إِلَهٍ* kelimesinin ref' (ötre) olacağını söylemiştir. Nitekim ayetin her iki şekilde de okunduğunu ifade etmiştir.²⁸ Onun, zait harflerden bahsettiği yerlerden biri de *وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ* “Bu da sayıyı tamamlamanız içindir...” (el-Bakara 2/185) ayetidir. Ferrâ bu ayetin açıklamasında, cümle başında gelen *لِ* harfi “**ilka**” edildiğinde (atılırsa) kelamın yine de sahih olacağını, söylemiştir.²⁹

¹⁹ Fidâ, *Ziyâdetü'l-ḥurûf*, 41.

²⁰ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Ma'âni'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Alî Neccâr - Ahmed Yûsuf Necâtî, 3. Baskı. (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1983), 1/244, 350; 3/137-138, 189.

²¹ Ferrâ, *Ma'âni'l-Kur'ân*, 2/186, 197-198; 3/139.

²² Ferrâ, *Ma'âni'l-Kur'ân*, 1/182.

²³ Ferrâ, *Ma'âni'l-Kur'ân*, 3/137, 147.

²⁴ Ferrâ, *Ma'âni'l-Kur'ân*, 1/226.

²⁵ Ferrâ, *Ma'âni'l-Kur'ân*, 1/225.

²⁶ Ferrâ, *Ma'âni'l-Kur'ân*, 3/254-255.

²⁷ Ferrâ, *Ma'âni'l-Kur'ân*, 3/399.

²⁸ Ferrâ, *Ma'âni'l-Kur'ân*, 1/351, 382; 2/78, 305.

²⁹ Ferrâ, *Ma'âni'l-Kur'ân*, 1/113-114.

Ferrâ'nı zait harflere verdiği delillerden biri de وَلَوْ أَقْنَدَى بِهِ “(Şüphesiz inkâr edip kâfir olarak ölenler var ya,) dünya dolusu altını fidye verseler de hiçbirisinden asla kabul edilmeyecektir...” (Âl-i İmrân 3/91) örneğidir. O, bu ayette geçen و harfinden **istiğna** edildiği takdirde (getirilmeyip diğer geri kalanla yetinildiğinde) kelamın sahih olacağını zikretmiştir.³⁰ Ferrâ'nın zait harflerden bahsederken verdiği örneklerden biri de, تَلْقَوْنَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ “...Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz ...” (el-Mümtehine 60/1) ayetidir. Ferrâ burada, ب harfinin gelmesinin ve **sukut**'unun (düşürülmesinin) aynı olduğunu söyledikten sonra, (Arapların) أَظُنُّ أَنَّكَ قَائِمٌ sözünü ile أَظُنُّ أَنَّكَ قَائِمٌ sözünde geçen ب harfinin getirilmesinin ve sukût'unun da (düşürülmesi) aynı olduğunu ifade etmiştir.³¹

Ferrâ, çalışmasının birçok yerinde zait harflerden bahsetmiş ve cümlede bu harflerin getirilmesinin veya çıkarılmasının manaya zarar vermediğini ifade etmiştir. O, zait harfleri kabul etmekle birlikte birçok âlimin zait gördüğü harflere karşı çıkmış ve bunların zait olmadığını açıklayıp bunları anlamlandırmıştır. Ferrâ'nın bu husustaki görüşleri kısaca şu şekilde özetlenebilir; Ona göre, bir harfi zait kılmakla onu anlamlandırmak arasında, fazla bir fark yoktur. Bunların zait şeklinde telakki edilip edilmemesi birer ihtimale dayanmaktadır. Öyleyse, herhangi bir harfi zait kabul etmek veya etmemek, birer tercihtir.³²

2.1.3. Ebû Feth Osmân b. Cinnî (392/1002)

İbn Cinnî, dil ve edebiyat ilminin önemli âlimlerinden biridir. Onun edebiyat ve dil ile ilgili ele aldığı önemli çalışmalarından biri, *Sırru şinâ'ati'l-i'râb* adlı eseridir. Bu eserinde i'lâl, ibdâl, kalb hazf ve zait gibi sarf ilmi ile ilgili birçok konudan bahsetmiştir. Bu eser, Arap dil fonetiğinin önemli kaynaklarından biridir. İbn Cinnî, nahiv ilminin metodolojisini ortaya koyduğu *el-Haşâ'iş* adlı eserinde de bu konuya değinmiştir.

İbn Cinnî, zait harflerle ilgili görüş ve tartışmaları, teker teker ele aldığı müfret harf konularında ele almıştır. Burada, الباء , الكاف , اللام , الواو gibi harflerden bahsederken bunların zait olma durumlarından bahsetmiştir.³³

İbn Cinnî, zait harflerle ilgili şunları dile getirmiştir: “Bir harfe zaittir demenin anlamı, cümlede herhangi bir mana yaratmamıştır demektir. Yoksa cümleyi pekiştirmemiştir anlamına gelmemektedir.”³⁴ İbn Cinnî, ب harfinin durumlarından bahsetmiş ve bunun zait gelebileceğini ifade etmiştir. O, buna Kur'an'dan, أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” (el-A'râf 7/172) İle وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا (Her ne kadar doğru söylesek de) sen bize inanmazsın.” (Yûsuf 12/17) gibi ب harfinin zait olduğuna

³⁰ Ferrâ, *Ma'âni'l-Kur'ân*, 1/226.

³¹ Ferrâ, *Ma'âni'l-Kur'ân*, 3/147.

³² Fidâ, *Ziyâdetü'l-hurûf*, 55-56.

³³ Bk. Ebû Feth Osmân b. Cinnî. *Sırru şinâ'ati'l-i'râb*, Thk. Hasan Hindâvî. 2. Baskı. (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1993), 5, 133, 134, 136, 137, 261.

³⁴ İbn Cinnî, *Sırru şinâ'ati'l-i'râb*, 261.

dair ayetlerden ve Arapların sözlerinden birçok örnek vermiştir.³⁵ Yine ب harfinin zait durumundan bahsederken, قَبِيْمًا رَحْمَةً مِّنَ اللّٰهِ لَئِنْ لَّهْمُ “Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın...)” (Âl-i İmrân 3/159) ayeti ile قَالَ عَمَّا قَلِيْلٍ “Allah, Yakın zamanda (mutlaka pişman olacaksınız!) dedi.” (el-Mü’minûn 23/40) ayetinde geçen مَا harfinin zait olduğunu zikretmiştir.³⁶

İbn Cinnî’ye göre harfler, pekiştirme amacıyla zait olabileceği gibi kısaltma amacıyla da hazf olunur.³⁷

İbn Cinnî, جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا “ (Kötü işler yapmış olanlara gelince), bir kötülüğün cezası misliyledir...” (Yûnus 10/27) ayetinde geçen ب harfinin meşhur Ahfeş-i Avsat lakabıyla bilinen Ebû Hasan’a göre zait olduğunu aktardıktan sonra³⁸ onun görüşünü haklı bulduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber, الباء harfinin asli harf olma görüşünün de haklı olduğunu ifade etmiştir.³⁹

İbn Cinnî, bazen harflerin zait olduğuna hükmetmiş, fakat hazfını uygun görmemiştir. Bu itibarla; ona göre, zait olduğu halde hazfı mümkün olan ve olmayan harflerin olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁰

2.1.4. Zemahşerî, Ebû Kâsım Mahmûd b. Ömer (538/1144)

Zemahşerî, nahiv, dil, edebiyat, hadis, fıkıh, usul ve tefsir gibi birçok alanda eser kaleme almıştır. Onun en önemli eseri, *el-Keşşâf ‘an haqâ’iki’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eķâvîl fî vüçûhi’t-te’vîl* adlı tefsir çalışmasıdır. Zemahşerî, zait harflerle ilgili görüşlerini daha çok burada zikretmiştir. Zait harf konusuna, nahiv ile ilgili ele aldığı *el- Mufaşşal* adlı çalışmasında da değinmiştir.

Zemahşerî’den önceki âlimlerden birçoğu, zait harflerden bahsederken bunların sadece zait olduğuna ve cümleye pekiştirme anlamı kattığına değinmişlerdir. Zemahşerî ise, bu harflerin manası üzerinde durup bunları şerh etmiş ve bunlardaki incelikleri ortaya çıkarma yoluna gitmiştir.

Zemahşerî, قَبِيْمًا رَحْمَةً مِّنَ اللّٰهِ لَئِنْ لَّهْمُ “Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın...” (Âl-i İmrân 3/159) ayetinden bahsederken buradaki مَا harfinin, tekit anlamında zait olduğunu ifade etmiştir. O, buradaki مَا harfinin, Allah’ın onlara yumuşak davranmasının onlar için bir rahmet olduğu, anlamı taşıdığını zikretmiştir. O, buna benzer birçok yerde zait saydığı harfin gerekçeli anlamını da

³⁵ Bk. İbn Cinnî, *Sırru şinâ’ati’l-i’râb*, 119-144.

³⁶ İbn Cinnî, *Sırru şinâ’ati’l-i’râb*, 261.

³⁷ Fidâ, *Ziyâdetü’l-ğurûf*, 144.

³⁸ Ebû Hasan Sa’îd b. Mes’ade el-Ahfeş, Ma’âni’l-Ķur’ân, Thk. Hüdâ Mahmûd Karâ’a, (Kahire: Mektebetü Hâncî, 1990), 372.

³⁹ İbn Cinnî, *Sırru şinâ’ati’l-i’râb*, 137-138, 140.

⁴⁰ İbn Cinnî, *Sırru şinâ’ati’l-i’râb*, 261.

beraberinde söylemiştir.⁴¹ Onun, gerekçesini vermeden bir harfi zait saydığı durumlar çok azdır.⁴² Birçok yerde ise, harflerin zait veya asli olduğuna değinmez.⁴³

Zemahşerî, *el-Keşşaf* adlı eserinde اُنْ، الباء، اللام، ما، اُنْ harflerinin zait durumlarından bahsetmiştir. Zemahşerî, zait harfleri ifade etmek amacıyla, **zait**⁴⁴ ve **sıla**⁴⁵ terimini kullanmıştır. O, zait harfleri belirtmek için, mukham ve sâkıt gibi farklı ifadeler kullanmamıştır. Sadece bir yerde zait harfi, lağv terimiyle ifade etmiştir.⁴⁶ Bazen de harfin zait olduğuna işaret etmiş, fakat zait terimini kullanmamıştır.⁴⁷

Zemahşerî, her ne kadar zait harflerin varlığını kabul etse de, birçok yerde bunlara verdiği anlamlarla, onların aslî olma durumunu tercih ettiğini söyleyebiliriz. O, âlimlerin zait harf diye nitelendirdiği birçok yerde, bunları olağanüstü manalarla donatmıştır. O, harfleri mümkün olduğunca kelamın aslî bir cüzü görmüştür. Onun, âlimlerin birçok yerde bahsettiği و harfinin zait olmasıyla ilgili görüşlerine katılmadığına şahit olmaktayız.⁴⁸ Çünkü zikrettiği tüm örneklerde و harfine farklı anlamlar yüklemiştir.⁴⁹

Zemahşerî, nahiv konularını ele aldığı *el-Mufaşşal* adlı çalışmasında da zait harflere değinmiş ve bunları sıla harfleri şeklinde nitelemiştir. Zemahşerî'nin bu kitabını *Şerhu'l-Mufaşşal* adlı çalışmasıyla şerh eden İbn Ya'îş, Zemahşerî'nin sıla'dan kastının, zait olduğunu ifade etmiştir. İbn Ya'îş burada, sıla ve haşv ifadelerinin Basralılara, ziyade ve ilga terimlerinin ise Kûfelilere ait olduğunu belirtmiştir.⁵⁰

Zemahşerî, harflerin zait olmasıyla ilgili orta bir yol çizmiştir. O, ısrarla harflerin ne zait nede asli olmasına karşı çıkmıştır. Bu konudaki bütün görüşlere objektif yaklaşmıştır. Bazen harflerin zait olmasını, bezen de asli olmasını tercih etmiştir. Zemahşerî'nin kullandığı dil ve yaptığı yorumlarına bakıldığında, onun kelime ve kelam konusunda, zevk-i selim sahibi olduğunu görebilmekteyiz. Buna göre; Onun tek amacının, kelamın inceliklerini ortaya koymak olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışmamızda, Arap dilinde zait harflerin varlığını kabul eden önemli âlimlerden sadece bazılarının görüşlerini zikrettik. Bunun yanında, zait harflerin varlığını kabul eden ve bu konuda görüş bildiren birçok âlimin de olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, Ebû Ubeyde (Ma'mer b. El-Müsennâ) (209/824), Ahfeş el-Evsat lakabıyla meşhur Ebû Hasan Sa'îd b. Mes'ade (215/830), İbn Kuteybe (Ebû

⁴¹ Ebû Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvîl fî vüçûhi't-te'vîl*, haz. Hâlîl Me'mûn Sîmâ, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009), 202.

⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 787.

⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 239, 796, 1141.

⁴⁴ Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 202, 787.

⁴⁵ Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 357.

⁴⁶ Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 672.

⁴⁷ Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 708.

⁴⁸ Zemahşerî, sadece bir yerde-vav- harfinin zait olduğunu zikretmiştir. Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 558.

⁴⁹ Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 113, Bakara, 185, 196.

⁵⁰ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 8/128.

Muhammed Abdullâh b. Müslim) (276/889), Zeccâc (311/923), Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî (328/940), Nehhâs (338/950), Ebû Amr ez-Zeccâcî (348/959), Rummânî (384/994), Hattâbî (388/998), Herevî (Ahmed b. Muhammed) (401/1011), Mekkî b. Ebû Tâlib (el-Kaysî) (437/1045), Abdülkâhir el-Cürcânî (471/1078) İbn Atıyye el-Endelüsî (Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğâlib) (541/1147), Ukberî (616/1219), Mâlekî (Ebû Ca'fer Ahmed b. Abdunnûr) (702/1302), İrbilî (Alâuddîn Alî Muhammed b. el-Mevsilî) (741/1341), Ebû Hayyân el-Endelüsî (Muhammed b. Yûsuf) (745/1344), Murâdî (İbn Ümmü Kâsım) (749/1348), İbn Hişâm en-Nahvî (Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh) (761/1360) gibi dil, edebiyat, belagat, kıraat ve tefsir alanlarında birçok âlim, harflerin zait gelebileceğini ifade etmişlerdir. Konunun daha fazla uzatılmaması adına, burada onların görüşlerine yer verilmemiştir.

3. Harflerin Mutlak Anlamda Zait Olma Durumunu Kabul Etmeyenlerin Görüşleri

Âlimleri, Arap dilinde harflerin mutlak anlamda zait olmadığı görüşüne sürükleyen en önemli sebep, Kur'an'da zait harf olmadığı görüşünü savunmaktır. Çünkü Kur'an'da zait harfin var olduğunu kabul etmek Allah'ın kelamına halel getiren bir durumdur. Onun için, herhangi bir cümleyle irtibatlandırılmayan harfler, ya yoktur veya bunlar manayı pekiştirme amacıyla getirilmişlerdir.

Arap dilinde zait harflere karşı çıkan kimselerin iddiası da, aynı şekilde boş bir iddia değildir. Âlimlerin, zait harflere anlam vermeleri ve bunların tekit anlamlar içerdiğini ifade etmeleri, sadece Kur'an ifadelerini boşa çıkarmama çabası olarak değerlendirilemez. Çünkü bu dile hâkim insanlar bilir ki, zait harflerle ifade edilen bir cümleyle zait olmayan harflerle söylenen bir cümlemin çağrıştırdığı anlam aynı değildir. Bunun, tamamen farklı varyantlarla söylenen cümleler olduğunu iddia etmek yanılığdan başka bir şey değildir. Örneğin: *لَا أَقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ* "Bu beldeye (Mekke'ye) yemin ederim ki;" (el-Beled 90/1). ayetinde geçen *لَا* harfinin sadece kelamın şeklini süslediğini iddia etmek yanlış olur. Bunun yanında, zait harflere gereğinden fazla anlam vermenin de yanlış olduğunu ifade etmek gerekir.

Zait harfler konusunu tartışma zeminine sürükleyen diğer bir konu ise, bu harflerin hangi cümlelerle irtibatlandırılacağıdır. Bu irtibatlandırılma, çoğu zaman ihtilafa neden olmuştur.⁵¹ Aslında bu tartışma konusu sadece zait harflerle ilgili değildir. Bunun dışında örneğin, herhangi bir cümlede hazfedilen kelamın diğer parçalarının ne olduğu konusu da tartışmalıdır. Cümlemin nasıl tamamlanacağı konusunun muhataba bırakıldığı ve cümlemin zikredilmeyen kısmının dinleyenin engin bilgi ve birikimiyle ilgili olduğu uzak bir ihtimal değildir. Dolayısıyla, harflerin bir mutaallaka (ilgili cümleye) bağlandığı kuralına ek olarak, bunların zihinde herkesin düşündüğü bir mutaallaka da bağlanabileceği ihtimali zorlama bir yorum veya mümkün olmayan bir kural değildir.

⁵¹ Fidâ, *Ziyâdetü'l-ğurûf*, 12-23.

Arap dilinde zait harfleri kabul etmeyenlere göre cümlelere anlam verilirken bunların zikredilmemesi, hazıflı gelmeleri gerektiği manası taşımamaktadır. Cümlelere anlam verilirken bunların zikredilmemesi durumu, konuyu muhataba daha süratli ve farklı biçimde anlatma şeklidir. Yoksa burada geçen harfin fuzuli olduğu anlamına gelmemektedir.

Arap dilinde harflerin zait olma durumlarına karşı çıkan kimselere göre, kelimada zait diye bir şey yoktur. Aksine, her lafzın önemli bir işlevi vardır. Bir lafzın verdiği manayı, diğer bir lafız veremez. Dolayısıyla her kelime, kullanıldığı yer bakımından önemli bir konuma sahiptir.

Arap dilinde mutlak anlamda harflerin zait olma durumunu kabul etmeyen âlimlerin görüşü birbirinden farklılıklar gösterdiği için bu görüşleri tam anlamıyla bir zemine oturtmak kolay değildir. Bunlar konuyu daha çok Kur'an kelamı ekseninde ele aldıklarından zait harflerin Kur'an'da var olma fikrine karşı çıkmışlardır. Bu âlimlerin birçoğu harflerin zait olma durumunu tüm kelimadan nefiy etmemişlerdir. Bununla beraber onların, harflerde asıl olan bir manaya vaz edilmeleridir ve dolayısıyla zait harfler fasih kelimada bulunmazlar, şeklindeki görüşleri her ne kadar zait harfleri inkâr etmeye yaklaştıran görüşler olsa da bu âlimlerin tümüyle zait harflerin varlığını inkâr ettiği söylenemez.

3.1. Harflerin Zait Durumunu Eleştiren Âlimler

3.1.1. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/923)

Taberî, özellikle tarih, hadis ve tefsir konusunda söz sahibi bir âlimdir. Bu konuda, birçok eser telif etmiştir. Onun özellikle kaleme aldığı *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* adlı eseri, ilk ve en önemli rivayet tefsiridir.

Taberî, İslamî ilimlerin en revaçta olduğu dönemde yetişmiş önemli bir âlimdir. Bunun için onun söylediği sözler hüccet ve delil kabul edilmiştir. Onun ilmi konulardaki bilgi ve birikimi, sonraki âlimlere ışık tutmuştur. O, harflerin manalarını ele almış ve bunları tahlile tabi tutmuştur. Tahlile tabi tuttuğu bu meseleler, onun dil, nahiv ve belagat konusundaki bilgi ve birikimine işaret etmektedir.

Taberî, genel manada zait harfleri kabul etmediği gibi, özellikle bu konunun Kur'an'a yansımasına şiddetle karşı çıkmıştır. Ona göre zait harf, zait cümle gibidir. Nasıl ki zait cümle yoktur, buna göre zait harf de yoktur. Taberî'ye göre, Allah'ın kelimada manası olmayan harflerin gelmesi uygun değildir.

Harflerin zait olmaması durumu genelde iki şekilde izah edilir. Birincisi, Bu harflerin belagat anlamlarına hamledilip, onların belagat yönüyle ele alınmasıdır. İkincisi ise, bunların zait olmadığının izahıdır. Zaten tartışmaların asıl odak noktası da, bu yönüyledir.

Taberî, çalışmasının birçok yerinde, zait harflerin varlığını kesin bir dil ile inkâr etmiştir. Çalışmasında sıklıkla buna değinmiştir. Burada, bunların bazılarına değinmeyle iktifa edeceğiz. Taberî, *وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ* "Hani, Rabbin meleklerle şöyle demişti:..." (el-Bakara 2/30) ayetinin tefsirinde şöyle der: "Bazı Basralı âlimler, bu

ayetin tevilinin, *قَالَ رَبُّكَ* şeklinde olduğunu, buradaki *إِذَا* harfinin, zait olduğunu iddia etmiştir. Bu görüşlerini ise, Esved b. Ya'fur'un aşağıdaki şu dizeleriyle desteklemiştir;

فَإِذَا وَذَلِكَ لَا مَهَاءَ لِذِكْرِهِ وَالذَّهْرُ يُعْقِبُ صَالِحًا بِفَسَادٍ

“Şimdi ve daha önceki yaşamımız, iyiliği takip eden bozgunculuğundan dolayı daha güzel değildir.’ Basralı âlimler, bu dizelerdeki *إِذَا* harfi gibi ayette geçen *إِذَا* harfinin de zait olduğunu söylemişlerdir.”⁵²

Taberî, *إِذَا* harfinin zait olduğunu savunanların görüşünü aktardıktan sonra şunları der: “*إِذَا* harfinin zait olduğunu söylemek doğru değildir. Çünkü *إِذَا* ve cevap *إِذَا* manasında gelir. Bu da, bilinmeyen bir vakte delalet eder. Dolayısıyla, manası olan bir harfi yok saymak doğru değildir. Aynı şekilde, bir harf hakkında gereksiz demek ile cümle hakkında gereksiz demek arasında bir fark yoktur”.⁵⁴

Bir başka örnekte Taberî, *فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ* “Bu yüzden pek az iman ederler.” (el-Bakara 2/88) ayeti ile *فِيمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لَئِنْ لَّهْمُ* “Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın.” (Âl-i İmrân 3/159) ayetinde geçen *مَا* harfinin iddia edildiği gibi zait olmadığını izah etmiştir. O bunu şöyle açıklar: “*مَا* harfi önce tüm şeyleri (olayları) toplayıp daha sonra umumi olanı umumiye, hususi olanı ise hususiyete döndürür.”⁵⁵

Taberî aynı şekilde *أَوْكَلَّمَا عَهْدُوا* “Onlar ne zaman bir antlaşma yaptılarsa...” (el-Bakara 2/100) ayetinde geçen *وَ* harfi ile *أَفَكَلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ* “Size her ne vakit bir peygamber getirdiğinde...” (el-Bakara 2/87) ayetinde geçen *ف* harfinin zait olmadığını zikredip, bunların atıf olmasının daha uygun olacağını söylemiş ve Allah’ın kitabında manasız harflerin olduğunu söylemenin doğru olmadığını ifade etmiştir.⁵⁶

Taberî, birçok âlimin zait gördüğü *لَا*, *الْبَاءُ*, *مِنْ*, *لَا*, *الْوَاوُ*, *الْكَافُ* gibi harflerin zait olmadığını delil ve gerekçeleriyle izah etmiştir.⁵⁷

Taberî’nin zait harflerle ilgili görüşleri, daha çok bunların Kur’an’daki durumuyla ilgilidir. Bundan dolayı bazı kimseler onun bu konudaki görüşlerini farklı yansıtmışlardır. Görüşlerini aktaranlar Taberî’nin mutlak anlamda zait harflerin varlığına karşı çıktığını söyleseler de⁵⁸ onun tamamen böyle düşünmediğini söyleyebiliriz. Onları bu görüşe iten sebeplerin haklı gerekçeleri olsa da, Taberî’nin satır aralarında verdiği bilgiler, onun zait harfleri reddetmediğini ortaya koymaktadır. O, ele aldığı *لَا يُعْجِزُونَ* *إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ* “İnkâr edenler, asla yakayı

⁵² Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, Thk. Abdullâh b. Abdülmuhsîn et-Türkî, (b.y.: Dâru Hicre, 2008), 1/466-467.

⁵³ Taberî’nin rivayet edilen farklı nüshalarından birinde ‘iz’, diğerinde ise ‘izâ’ şeklinde geçmektedir. Bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/467.

⁵⁴ Taberî, aynı şekilde yukardaki dizelerde aktarılan ‘izâ’ harfinin de zait olmadığını savunmuştur. Bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/467.

⁵⁵ Bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 2/234-235, 307, 226; 6/185.

⁵⁶ Bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 2/234-235, 307, 226; 6/185.

⁵⁷ Bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 4/578; 10/82-83; 12/325; 23/152-155; Taberî, el-Bakara 2/259; el-A’râf 7/12; el-Kalem 68/6; Hûd 11/6. İlgili ayetlerinde bunu izah etmiştir.

⁵⁸ Bk. Fidâ, *Ziyâdetü’l-hurûf*, 273-309.

kurtardıklarını zannetmesinler. Çünkü onlar (sizi) âciz bırakamazlar.” (el-Enfâl 8/59) ayetin açıklamasında şunları der: “Bazı Şam ahalisi (âlimleri) bu ayeti, kıraat farklılığından dolayı لَا يُعْجِزُونَ لَا يُعْجِزُونَ سَبَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ şeklinde okumuşlardır. Fakat bu, makul bir kıraat değildir. Ancak ayetin manası لَا harfinden ayrı düşünülüp, (Arapların) kelimalarında olduğu gibi, bu harf de zait kabul edilirse, o zaman (bu kelimam-ayet-) doğru olur. Fakat Allah’ın kelimamda varit olan bir harfi, delilsiz bir biçimde gereksiz kabul etmenin bir yönü yoktur.”⁵⁹

Taberî’nin yukarıdaki açıklamalarına baktığımızda, onun zait harflere inandığına iki şekilde delil getirilebilir. Birincisi O, Kur’an’da zait harflerin gelmesine karşı çıkmıştır. Yoksa zait harfin gelmesine eleştiri yapmamıştır. Hatta zait harflerin, Arap kelimamda kullanıldığını bizzat ikrar etmiştir. İkincisi ise o, ayetin anlamını açıklarken burada geçen harfin, zait olduğuna işaret edecek bir delilin olmadığını ifade etmiştir. Tüm bunlardan Taberî’nin, zait harfe delalet eden ve onu açıklayan bir delilin bulunması halinde bunu kabul edeceği anlaşılmaktadır.

3.1.2. Fahreddîn er-Râzî (606/1210)

Fahreddîn er-Râzî fıkıh, mantık, kelimam, nahiv, belagat ve tefsir ilminin önde gelen âlimlerinden biridir. Onun en meşhur çalışması, *et-Tefsîru’l-Kebîr* adlı tefsir çalışmasıdır. Râzî, bu eserinde fıkıh, kelimam, felsefe, dil, nahiv ve belagat gibi birçok konuyu işlemiştir. Taberî’den farklı olarak, görüşlerini aktardığı âlimleri eleştiriye tabi tutmuş ve kendi görüşlerini savunmaktan geri durmamıştır.

Râzî kelimamda ve özellikle Kur’an’da zait gelmesini reddetmiştir. O, zait harfleri sıra ve zâid terimleriyle ifade etmiştir. Râzî, zait harflerin Kur’an’da gelmediğini şu sözlerle açıklamıştır: “Kur’an’da geçen harf veya harekenin hiçbirisi, faydasız ve boş değildir. Beşeriyetin akli, bunların bir kısmını anlasa da, çoğunu idrak edemez. İnsana, ilimden ancak azı verilmiştir.”⁶⁰ Kelimamda ve özellikle Allah’ın kelimamda asıl olan, zait harfin olmamasıdır. Kur’an’da boş ve faydasız bir harfin olduğuna hükmetmek ise ciddi bir müşkül durumdur. Çünkü Allah Kur’an’ı hidayet ve beyan kaynağı olarak nitelemiştir. Dolayısıyla burada zait harfe hükmetmek, Kur’an’a dil uzatmaya götürür.”⁶¹

Râzî, “فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ...” Onun emrine muhalefet edenler, (başlarına bir belânın gelmesinden veya elem dolu bir azaba uğramaktan) sakınsınlar...” (en-Nûr 24/63) ayetinde عَنْ harfini zait kabul edenlerin görüşlerini kabul etmemiş ve bunu şöyle izah etmiştir: “Burada عَنْ harfinin sıra kabul edilmesi doğru değildir. Bu harfinin getirilmesinin anlamı; muhalefetin, itiraz ve karşı çıkma manasını barındırır. Çünkü kelimamda ve özellikle de Allah’ın kelimamda asıl olan, zait olan bir şeyin olmamasıdır.”⁶²

⁵⁹ Bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 11/243.

⁶⁰ Râzî bu sözünü, “...Size pek az ilim verilmiştir.” (İsrâ, 17/85.) ayetinden iktibas etmiştir.

⁶¹ Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1981), 2/135; 6/171; 14/31-32; 24/41; 25/62; 30/214-215.

⁶² Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 24/40-41.

Râzî, zait harfleri savunan İbn Kuteybe, Ahfeş, Ebû Ubeyde, Ebû Bekir el-Esamm ve Vâhidî'nin zait harflerle ilgili görüşlerine karşı çıkmış ve onların bu konudaki yorumlarını reddetmiştir.⁶³ Râzî buna karşı, zait harfleri inkâr eden İmam Şafî, Ebû Müslim el-İsfahânî ve Cehm b. Safvân gibi kişilerin görüşlerini aktarmış ve bunların görüşleriyle kendi yorumunu pekiştirmek istemiştir.⁶⁴ Râzî çalışmasında, zait harfleri kabul eden örneğin Sîbeveyhi gibi bazı âlimlerin genel görüşüne değinmemiş, onların sadece belli yerlerde zait harflere verdiği yorumlarına yer vermiştir.⁶⁵

Râzî, Kur'an'da zait harflerin varlığını kabul edenleri çok sert şekilde eleştirmiştir. O, Kur'an'da yer alan bazı harflere zait demenin delillerden yoksun büyük bir hata olduğunu ve bunu söyleyenlerin aklı başında kimseler olmadığını ifade etmiştir. Râzî, âlimlerin zait harflerle ilgili görüşlerine değinirken, onların harfleri zait kabul etmediklerini gösteren yorumlarını ele almış ve bunları aktarmıştır. Onların harfleri zait kabul ettiği görüşlerini ya eleştirmiş ya da dile getirmemiştir.

3.1.3. Alâî, Salahuddîn Halîl b. Keykeldî (761/1359)

Alâî, fıkıh, nahiv, usul ve hadis konularında önde gelen âlimlerden biridir. Onun, birçok ilim dalında eserleri bulunmaktadır. Müellifin bu çalışmayla ilgili yönü, *el-Fusûlu'l-mufîde fi'l-vâvi'l-mezîde* adlı eseridir. Alâî'nin özellikle و harfinin durumuyla ve zait olup olmamasıyla ilgili görüşleri ilim dünyası için değerlidir.

Alâî'nin çalışmasında bahsettiği و harfi, kelimenin başında gelen atıf, hal, kase (yemin), رُبُّ, çoğul ve sarf için olan و harfidir. Bu çalışmada, genel manada bu altı konudan bahseder. Alâî و harfinin, kelamın cevabı durumlarında zait gelebileceğini söyledikten sonra, Basralı âlimlere göre, و harfinin zait değil, atıf harfi olduğunu aktarır.⁶⁶

Alâî, zait harflerle ilgili genel kanısını, zikredilen çalışmasının ilerleyen bölümlerinde şöyle dile getirmiştir: "Aşağıda zikredilen, " وَكَذَلِكَ نُرَىٰ إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمُوتِ " "İşte böylece İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümler ve nizâmı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun." (el-En'âm 6/75), فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّاهُ " "Nihayet her ikisi de (Allah'ın emrine) boyun eğip, İbrahim de onu (boğazlamak için) yüz üstü yere yatırınca ona, şöyle seslendik: "Ey İbrahim!" (es-Saffat 37/103-104), "حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا" "Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır..." (ez-Zümer 39/73) ayetlerde geçen و harfi hakkında Kûfe ve Basra âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Basralı âlimler Kûfeli âlimlerin aksine; Burada, herhangi bir zait harf yoktur ve olamaz demiştir. Buradaki و harfi, hazf edilen (takdir edilen) bir cümleye atıftır.⁶⁷ Çünkü harfler, belli manalara vaz edilmek üzere getirilir. Dolayısıyla,

⁶³ Bk. Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 2/147-148; 8/47; 19/93-94; 28/29.

⁶⁴ Bk. Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 1/98, 117; 2/135.

⁶⁵ Bk. Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 6/18; 19/93-94.

⁶⁶ Salahuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *el-Fusûlu'l-mufîde fi'l-vâvi'l-mezîde*, thk. Hasan Mûsâ eş-Şâ'ir, (Ürdün: Dâru'l-Besîr, 1989), 37, 52, 57.

⁶⁷ Alâî, son ayette geçen و harfinin hal için olmasının ise daha uygun olacağını zikretmiştir. Bk. Alâî *el-Fusûlu'l-mufîde*, 146-147.

bunların manasız bir şekilde zikredilmesi harflerin vaz edilme gayelerine muhaliftir ve bu durum, karışıklığa sebep olur. Aynı şekilde harfler, kısaltılan cümlelerin yerini tutar. Örneğin, soru anlamındaki ء (hemze) harfi 'bir şeyin anlamını isteme' cümlesinin kısaltılmasıdır."⁶⁸

3.1.4. İbnü'l-Esîr, Ziyâuddîn Nasrullâh b. Muhammed (637/1239)

İbnü'l-Esîr, birçok konuda çalışması olan önemli âlimlerdendir. Onun en meşhur çalışması ise edebiyat, belagat ve edebi tenkit gibi konuları içeren ve şöhretini doruğa ulaştıran *el-Meşelû's-sâir fî edebî'l-kâtib ve's-şâ'ir* adlı eseridir. Onun bu eseri mukaddimelerden ve iki bölümden oluşmaktadır. Mukaddimelerde, belagat ilminin usullerinden bahsetmektedir. Birinci bölümde, Arap dilinin söz (lafız) sanatını ikinci bölümde ise, mana sanatını ele almaktadır. İbnü'l-Esîr'in bu eseri, onun dil ve edebiyat ilminde ne derece otorite bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır.

İbnü'l-Esîr'in bu çalışmasının bizi ilgilendiren tarafı ise ikinci bölümde, tekrarın faydası konusunda ele aldığı, Kur'an'da zaitlerin kabul edilmemesiyle ilgili bahsidir. O, bu konuya şöyle değinmektedir: "Lafız ve manadaki tekrar, şayet tek bir manaya delalet ediyorsa bu faydalı bir tekrardır. Örneğin, *فَلَمَّا أَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْطِشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَّهُمَا قَالْ* 'Mûsâ, ikisinin de düşmanı olan adamı yakalamak isteyince adam, Ey Mûsâ! Dün birini öldürdüğün gibi, beni de öldürmek mi istiyorsun...' (el-Kasas 28/19) ayetinde iki yerde اَنْ harfinin kullanmıştır. Bunun anlamı şudur; Hz. Musa'nın bu adamı yakalamak istemesindeki gayreti, daha önce öldürdüğü adamı yakalama gayreti gibi süratli ve şiddetli değildir. Aksine, Hz. Musa burada daha sakın bir eyleme sahiptir."⁶⁹

Yukarıda اَنْ harfinin zait olmasıyla ilgili, İbn Esîr'in nahivcilerle münakaşaya girdiğini görmekteyiz. İbn Esîr, bununla ilgili özetle şunları ifade eder: "Nahivcilere göre burada birinci اَنْ harfi zait olup mana, bunun varlığı ve yokluğu arasında aynıdır. Aynı şekilde nahivcilere göre *فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْفَهُ عَلَى وَجْهِهِ فَارْتَدَّ بَصِيرًا* 'Müjdeci gelip gömleği Yakub'un yüzüne koyunca gözleri açılıverdi.' (Yûsuf 12/96) ayetinde اَنْ harfi zait gelmiştir. Onlara göre, اَنْ harfi لَمَّا kelimesinden sonra ve fiilden önce gelirse zait olur."⁷⁰

İbnü'l-Esîr, âlimlerin zait harfleri kabul eden bu görüşüne sert bir şekilde karşı çıkmıştır. Onları, fesahat ve belagatın inceliklerini bilmemekle itham etmiştir. Kelamda bu şekilde gelen اَنْ harfini, çok dakik bir şekilde şöyle yorumlamıştır: "Böyle cümlelerde şayet اَنْ harfi getirilmezse (düşürülürse), eylemin hemen yapıldığına, eğer getirilirse eylemin gecikmeli ve sükûnetle yapıldığına işaret eder."⁷¹

İbnü'l-Esîr, اَنْ harfiyle ilgili bu açıklamalarından sonra zait harflerle ilgili genel kanısını ise şu ifadelerle dile getirmektedir: "Lafzın vaz edilmesinin amacı, manaya

⁶⁸ Alâî, *el-Fuşûlu'l-mufide*, 146-148.

⁶⁹ Ziyâuddîn Nasrullâh b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Meşelû's-sâir fî edebî'l-kâtib ve's-şâ'ir*, Haz. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne, (Kahire-Mısır: Dâru Nahda 2008), 3/12-13.

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Meşelû's-sâir*, 3/13.

⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Meşelû's-sâir*, 3/13.

delalet etmesidir. En isabetli yol, cümlede kullanılan her lafzı bir manaya hamletmektir. Fesahat ve belagatıyla meşhur bir kelimada varit olan lafzın, bir manaya hamledilmesi en doğru olanıdır. Şayet bütün tetkik ve araştırmalar neticesinde buna bir anlam verilemiyorsa, o zaman buna zait demek mümkündür.”⁷²

İbnü'l-Esîr, Kur'an'da zait harflerin varlığına ise şiddetle karşı çıktığını şöyle dile getirmiştir: “Kur'an'da zait harf vardır demek, Allah'ın kelamını yaralamaktır (değerini düşürmektir). Bu şu anlama gelir; Allah, gereksiz olduğu halde fazladan lafız kullanmıştır. O zaman Kur'an'ın mucizliği ortadan kalkmış olur. Çünkü muciz olan kelamın, ayıp barındırması muhaldir.”⁷³

İbn Esîr'in buradaki açıklamalarından anlaşılıyor ki O, normal kelimayla Allah'ın kelamını, birbirinden ayırmıştır. Allah'ın kelamında zait harflerin varlığını mümkün görmediği halde, nispeten de olsa, diğer kelimada buna müsaade etmiştir. Bununla birlikte ona göre kelimada asıl olan, her lafzın bir manaya delalet etmesidir.

3.1.5. Mustafâ Sâdık er-Rafî (1356/1937)

Râfî, yakın dönemde yaşamış önemli âlimlerden biridir. O, birçok konuda eser yazmıştır. İlk dönemlerinde şiire merak sarmışsa da, ilerleyen dönemlerinde özellikle edebiyatın her dalında söz sahibi olmuştur. Onun en önemli çalışmalarından biri, *Târîhu âdâbi'l-'Arab* adlı eseridir. Râfî daha sonra, bu çalışmasında yer verdiği *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-belâgatü'n-Nebeviyye* adlı konuyu, müstakil bir kitap haline dönüştürmüştür. İşte *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-belâgatü'n-Nebeviyye* adlı bu çalışmasında, harf ve seslerine özel bir bölüm ayırmış ve burada zait harflerden bahsetmiştir.⁷⁴

Râfî, zait harf konusunu daha çok Kur'an eksenli ele almıştır. Ayrıca burada yaptığı açıklamalar, bu konudaki görüşlerini ortaya koymaktadır. O, Kur'an'da zait harflerle ilgili şunları ifade eder: “Kur'an nazmında asıl olan, her harfin ve sesin bir manaya delalet etmesidir. Bundan dolayıdır ki; onun terkinde zait, gereksiz ve müşkül bir harfin gelmesi mümkün değildir. Kelamda zait harflerin kullanılmaması durumunu, aynı şekilde belagatçıların üslubunda da görmekteyiz.”⁷⁵

Râfî, çalışmasında nahivcileri eleştirmiş ve Kur'an'da zait olduğu düşünülen harflerin anlamlarını açıklamıştır. O, *فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ* “Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın...” (Âl-i İmrân 3/159), *فَلَمَّا أَن جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْقَاهُ عَلَىٰ وَجْهِهِ* (Âl-i İmrân 3/159), *فَارْتَدَّ بِصِيرًا* (Yûsuf 12/96) ayetlerinin açıklamasında şunları söyler: “Nahivciler, ilk ayette geçen ما harfi ile ikinci ayette geçen اُنْ harfinin zait olduğunu söylemişlerdir. Akli olmayanlar, bunları zait zanneder. Hâlbuki burada geçen harfler, kelama müthiş bir ahenk ve

⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Meşelü's-sâir*, 3/13-14.

⁷³ İbnü'l-Esîr, *el-Meşelü's-sâir*, 3/17-19.

⁷⁴ Bk. Mustafâ Sâdık er-Rafî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, Haz. Abdullâh el-Minşâvî - Mehdî el-Bahkîrî, (Kahire-Mısır: Mektebetü'l-İmân, 1997), 1/21; Mustafâ Sâdık er-Rafî, *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-belâgatü'n-Nebeviyye*, 9. Baskı. (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1973), 26.

⁷⁵ Râfî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, 224-225.

anlam katmıştır. Şayet bu harfler hazfedilmiş olsaydı, buradaki güzellik de beraberinde yok olurdu. Birinci ayette, Hz. Peygamberin kavmine karşı yumuşak davranışı tasvir edilmiştir. Bu da, Allah'ın ona bir rahmetidir. Burada geçen ما harfi de, lafzen cümleye uygun olup, yumuşaklığın anlamını pekiştirmiş ve onu yüceltmıştır. Bununla birlikte, lafız okunduğunda kişide nezaketli olma ve ihtimam verme hissi oluşturmaktadır. Şayet mana ve lafız bunsuz veya bunun dışında bir kelimeyle tamamlanırsa, asla buradaki belagat ve fesahati karşılayamaz. Aynı şekilde الباء harfi cerriyle, cer edeceği رَحْمَةً kelimesi arasına ما harfinin getirilmesi, kişiyi rahmetin anlamını düşünmeye sevk etmiş ve onun kıymetine işaret etmiştir. İkinci ayette ise, müjdecinin, gömleği Hz. Yusuf'tan alıp getirmesiyle gelmesi arasındaki fasıla tasvir edilmek istenmiştir. Çünkü Hz. Yusuf ile Hz. Yakup mesafe olarak birbirinden uzaktaydılar. Aynı şekilde, bu olayın gerçekleşmesi de endişe ve merakla beklendiğinden bu fasıla harfin getirilmesi isabetlidir. Bu söylenen manaya işaret eden şey ise, اَنَّ harfindeki ğunne'dir. (Harfte uygulanan ğunne, adeta buna işaret etmiştir.)⁷⁶

Râfiî, Kur'an'da zait geldiği zan edilen bütün harflerin, birer anlam ve ahenk içerdiğini söylemiş aksi halde bu durumun, Kur'an'ın nazmıyla çelişeceğini ifade etmiştir. Ona göre Kur'an'da geçen her harf, birçok anlam içermektedir.⁷⁷

Râfiî zait konusunda, kimsenin değinmediği farklı bir konuya daha değinmiştir. O da, i'rab yönünden zait ile kelamın nazmına bitişen zaitliktir. O, bu iki durumu birbirinden ayırmıştır. Yani harfin i'rab yönünde zait olması, onun belagat yönünden de zait olmasını gerektirmez. Bu yönüyle nahivcilerle aynı fikirde olduğu ortadadır. Onun itiraz ettiği şey ise, kelamın nazmına bitişen harfin zait olma durumudur. Ona göre, kullanılan her harfin mutlaka bir anlamı vardır. İşte harfin kelama kattığı bu anlamından dolayı zaitliğinden bahsedilemez.⁷⁸

3.1.6. Muhammed Abdullâh Derrâz (1378/1958)

Derrâz, yakın dönemde yaşamış önemli fikir adamlarından biri olup Kur'an, ahlak, felsefe ve ibadet gibi birçok alanda eseri bulunmaktadır. Özellikle Kur'an çalışmaları çerçevesinde ele aldığı *en-Nebeu'l-'Azîm* adlı eseri önemli çalışmalarından biridir. Derrâz bu eserinde Kur'an'a yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Onun bu çalışmasını bizim için önemli kılan hususlarından biri de, burada ele aldığı zait harflerdir.

Derrâz, *en-Nebeu'l-'Azîm* adlı eserinde özellikle Kur'an'da zait harflerin varlığını kesin bir dil ile reddetmektedir. Ona göre Kur'an, en az lafızla en fazla mana kastedilen kelimedir. Yine O, Kur'an kelamının tümünün mucîz olduğunu zikretmiş ve onda faydasız olan hiçbir şeyin veya harfin olmadığını ifade etmiştir.⁷⁹

⁷⁶ Râfiî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, 231-232.

⁷⁷ Râfiî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, 231-232.

⁷⁸ Râfiî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, 231.

⁷⁹ Muhammed Abdullâh Derrâz, *en-Nebeu'l-'Azîm*, Haz. Abdülhamîd ed-Dehâhanî, 2. Baskı, (Suudi Arabistan: Dâru Tayyibe, 2000), 162, 163.

Derrâz, Kur'an'ın bazı kelimeleri için kullanılan "mukham" ve "manevi zait" terimlerini kabul etmemiş ve herkesin bunu kabul etmemesi gerektiği yönünde çağrıda bulunmuştur. O, aynı şekilde cümleye tekit anlamı vermeyi küçümseyenlerin görüşlerini de eleştirmiştir. Ona göre, ayetlerdeki inceliklerin araştırılıp ortaya konması gerekir. O, Kur'an'ın büyük sırlar içerdiğini, bu sırların ancak hikmetle ortaya çıkarılabileceğini söylemiştir.⁸⁰

Derrâz'ın zait harflerle ilgili verdiği örneklerden biri "لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ" "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." (eş-Şûrâ 42/11) ayetidir. O, ayette geçen الكاف harfinin zait olduğunu söyleyenler ile asli harf olduğunu söyleyenlerin delillerini serdetmiştir. Daha sonra, bunun zait olmadığını iki yönüyle açıklamıştır: "Bir harf (الكاف) ile, eylemin nefyini tekit etmek teşbihe delalet eder. Birincisi, Burada 'الكاف' harfinin getirilmesi, kâinattaki hiçbir şeyin Allah'a benzemediğine, benzeyene benzemediğine ve buna benzemeye dahi yakınlaşmadığına işarettir. Yani sanki şöyle denmektedir; Bırakın gerçekte onun gibi olmayı, onun gibi olabilecek hiçbir benzer yoktur. İkincisi ise, bu kadar kemal sıfatları olan Allah'ın benzerinin olmadığı, iki lafızla belirtilmektedir. Birinci lafız, bir manayı ortaya koyarken ikincisi ise, onu desteklemekte ve ona delil olmaktadır. Örneğin burada getirilen 'الكاف' harfi teşbih manasında olup bu eylemi Allah'tan nefiy etmektedir. Bu da, tevhidin aslını belirtmektedir. Devamında ise Allah lafzının yerine getirilen مِثْل kelimesi ve (هُ) zamiri bu tevhidi açıklayan delillerdir."⁸¹

Derrâz, zait harflerle ilgili yorumlarını Kur'an lafzı ekseninde ele aldığından onun bu konudaki genel görüşünü anlamak kolay değildir. Bununla birlikte Derrâz'ın görüşlerinin, zait harfleri Kur'an ve belîğ insanların sözlerinde vuku bulduğunu doğru bulmayanların görüşlerine paralel olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

Arap dilindeki zait harfler konusu bu dilin problemli konularından biridir. Bu konu, eski dönemlerden bu yana tartışılmaya devam edilmiştir. Özellikle konunun Allah'ın kelamı etrafında şekillenmesi, tartışmaları daha da alevlendirmiştir. Cümlede bir harfin zait gelip gelmemesi durumu nahiv, belagat, usul ve tefsir âlimlerini ikiye ayırmıştır.

Arap dilinde, zait harflerle ilgili tartışmalara dâhil olan âlimlerin görüşlerinden ilki, mutlak surette zaitlik durumunu kabul eden görüştür. Buna göre, Arap dilinde harflerin zait gelme durumu, herhangi bir kelamla sınırlı değildir. İster belîğ, ister ammî, isterse de Kur'an kelamı olsun her kelamda, zait harflerin gelebilmesi mümkündür. Buna farklı bir anlam yüklemek ise doğru değildir. Çünkü dil, semaî olup nasıl kullanılmışsa, o şekilde günümüze intikal etmiş ve ne şekilde anlamlandırılmışsa o şekilde anlaşılmıştır. Dolayısıyla, bunun Kur'an kelamına da aktarılmasında bir sakınca yoktur.

⁸⁰ Derrâz, *en-Nebeu'l-'Azîm*, 163-167.

⁸¹ Derrâz, *en-Nebeu'l-'Azîm*, 163-167.

Arap dilinde, zait harfler konusundaki bir diğer görüş ise, bu harflerin Kur'an'da zait gelmesine karşı çıkan görüştür. Buna göre Kur'an'da, zait harflerin varlığını kabul etmek, mümkün değildir. Şayet bu kabul edilirse, bu durum Allah'ın kelamına halel getirecektir. O da Kur'an'da fuzuli kelamın var olması demektir. Bu ise, mümkün olmayan bir durumdur. Bu görüşü savunan bazı âlimlere göre, Kur'an dışındaki kelimelerde zait harfin varlığı mümkündür. Bazı kimselere göre ise, zait harfin varlığı avam halkın kelamına has bir durumdur. Bunlara göre, zait harflerin varlığı normal insanların kelamında görülse de, Kur'an ve belâğ kimselerin sözlerinde bulunmaz.

Arap dilinde zait harflerle ilgili diğer bir görüş ise, zait harflerin vukuunu kabul etmeyen görüştür. Buna göre cümlede var olan her lafız aslıdır. Çünkü her lafız, bir manaya delalet etmek üzere vaz olunmuştur. Buna göre kelimelerde, hiçbir lafız atılamaz. Şayet atılırsa, cümle şekil ve/veya mana olarak eksik kalacaktır.

Arap dilindeki zait harflerle ilgili tartışmaların, bu dilin şekil ve manasına yönelik olduğu görülmektedir. Buna göre kelam, şekil yönünden yeterliyken, zait harfin gelmesiyle tam zarafete kavuşmuştur. Aynı şekilde cümle, mana itibarıyla düzgün iken, zait harfin verdiği anlamla tekâmüle ermiştir.

KAYNAKÇA

- Ahfeş, Ebû Hasan Sa'îd b. Mes'ade. *Ma'âni'l-Kur'ân*. Thk. Hüdâ Mahmûd Karâ'a. Kahire: Mektebetü Hâncî, 1990.
- Alâî, Salahuddîn Halîl b. Keykeldî. *el-Fuşûlu'l-mufîde fi'l-vâvi'l-mezîde*. Thk. Hasan Mûsâ eş-Şâ'ir. Ürdün: Dâru'l-Beşîr, 1989.
- Cürcânî, Abdülkâhir el-Cürcânî. *Kitâbu'l-Muktaşid fî şerhi'l-îzâh*. Thk. Kâzım Bahr Mercân. Irak: Dâru'r-Reşîd, 1982.
- Derrâz, Muhammed Abdullâh. *en-Nebeu'l-Azîm*. Haz. Abdülhamîd ed-Dehâhanî. 2. Baskı, Suudi Arabistan: Dâru Tayyibe, 2000.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Ma'âni'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Alî Neccâr - Ahmed Yûsuf Necâtî. 3 Cilt. 3. Baskı. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1983.
- Fidâ, Heyfâ Osmân Abbâs. *Ziyâdetü'l-hurûf beyne't-te'yîd ve'l-men' ve esrâruha'l-belâğîyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Kahire, 2000.
- Hadar, Sümeyye Târık. *Hurûfu'l-me'âni'z-zâide delâletühâ ve eşerühâ fî ihtilâfi'l-lugaviyyîn ve'l-fukahâ*. İrbid-Ürdün: Dâru'l-Kitabi's-Sekâfi, 2012.
- Hasan, Sâmî Atâ. *Hurûf'z-ziyâde fi'l-Kur'ân beyne'l-mucîzîne ve'l-mâni'în (lâ unmûzeczâ)*. *Dünyâ el-Vatan Elektronik Gazetesi*, <https://pulpit.alwatanvoice.com/content/print/366224.html>, (15 Mayıs 2015).
- İbn Cinnî, Ebû Feth Osmân. *Sırru şinâ'ati'l-irâb*. Thk. Hasan Hindâvî. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1993.
- İbn Esîr, Ziyâuddîn Nasrullâh b. Muhammed. *el-Meselû's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*. Haz. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne. 4 Cilt. Kahire-Mısır: Dâru Nahda 2008.

- İbn Ya'îş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. Alî. *Şerhu'l-Mufaşşal*. Thk. Ezher Âlimler Kurulu. 10 Cilt. Kahire: İdâretü't-Tabbâ'ati'l-Münîriyye, 2008.
- İbnü'l-Enbârî, Kemâlüddîn Ebü'l-Berekât Abdurrahmân b. Muhammed. *el-İnşâf fî mesâ'ilil-hilâf beyne'n-naḥviyyîne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1961.
- İbn Manzûr, Ebû Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2010.
- Müberred, Ebû Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Mukteḍab şan'atün*. Thk. Muhammed Abdülhâlik Adîme. 4 Cilt. Kahire: y.y. 1994.
- Râfiî, Mustafâ Sâdık er-Rafiî. *Târîḥu âdâbi'l-'Arab*. Haz. Abdullâh el-Minşâvî - Mehdî el-Bahkîrî. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-İmân, 1997.
- Râfiî, Mustafâ Sâdık. *İ'câzü'l-Ḳur'ân ve'l-belâğatü'n-Nebeviyye*. 9. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1973.
- Râzî, Fahreddîn. *et-Tefsîru'l-kebîr*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. 3. Baskı. Kahire: Mektebetü el-Hancî, 1988.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru't-Ṭaberî Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*. Thk. Abdullâh b. Abdülmuhsîn et-Türkî. 27 Cilt. b.y.: Dâru Hicre, 2008.
- Zemahşerî, Ebû Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an ḥakâ'iki't-tenzîl ve 'uyûni'l-eḳâvîl fî vüçuhi't-te'vîl*. Haz. Hâlîl Me'mûn Sîmâ. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009.